

Een dorp betrapt: fraude in De Bilt.

(Een samenleving weerspiegeld, 1875-1895)

Dr. Anne Doedens/drs. J. Stinkens-Cladder

1. De kruik gaat zo lang te water ...

Het is een zomerdag, 13 juli 1894. Gemeenteontvanger Takken reist per tram naar Utrecht. Hij levert daar, bij bankier en effectenmakelaar Marchand, vier gemeentelijke Biltse obligaties ter waarde van 2000 gulden in. Ze zijn het onderpand voor de 756 gulden die Takken van Marchand leent.

Een kleine twee maanden later verschijnt Marchands boekhouder, Uyldert, met de vier obligaties bij een andere financier, Blijdestein om ze te belenen voor 2000 gulden contant. Dat mislukt. Blijdesteins boekhouder Van Harderwijk ziet meteen dat de obligaties vervalst zijn.

De bal gaat rollen. Een paar dagen later wordt de rechercheur H. van Doorn er in Utrecht op uit gestuurd om tientallen Biltse gemeentelijke obligaties, schijnbaar uit de jaren 1882 en 1890, op te halen bij het keur der Utrechtse financiers. Een reeks vooraanstaande bankiers en handelaren in waardepapieren was kennelijk in het bezit van door Takken samen met de gemeentesecretaris Rootjes sedert 1889 vervalste waardepapieren.

Het bericht van deze vervalsingen maakte de Biltse gemeentebestuurders wakker. Wethouder baron van Boetzelaer besluit de kas van gemeenteontvanger Takken eens echt te gaan controleren. Op 28 augustus blijkt, dat Takken, volgens Van Boetzelaer

‘niets in huis had dan f100, terwijl hij f890 volgens het journaal had moeten hebben. Toen is er een onderzoek ingesteld, waarbij bleek dat hij een tekort in zijn kas had van f 4078. De borgtocht is f 1350 groot, zoodat de gemeente een schade heeft van f2728.’

Het schandaal is nu pas goed onderweg. Takkens faillissement wordt aangevraagd. Omstreeks 19 september 1894 staan Takken en Rootjes voor de rechter-commissaris. Die mag proberen om een van de grootste oplichterijen in het Utrechtse te reconstrueren. Hoe was het zover gekomen?

2. Twee oppassende lieden van groeiend aanzien: de jaren 1875-1881.

In 1875 was de toen 26jarige Takken gemeenteontvanger geworden. Het was een klus die hij erbij deed, want hij bleef aan het werk als smid en wagenmaker. Samen met zijn kompaan Boegborn zou hij gedurende zijn ontvangerschap de directie van zijn rijtuigmakerij blijven voeren. Vele jaren lang stond hij bekend als oppassend burger. Zijn advocaat vroeg zich, tijdens het proces van 1895, af:

“hoe is hij er toe gekomen? Door een leven van ongebondenheid? Om zich te verrijken? Neen, hij leefde ingetogen; hij bezat de algemeene achting, totdat het bleek, dat hij die had verbeurd door zwakheid, die hem bewoog telkens de helpende hand der vriendschap te bieden aan zijn medebeklaagde Rootjes [die] van die vriendschap een zoo slecht gebruik heeft gemaakt.”

Takken heeft in ieder geval de schijn van net burger opgehouden. Burgemeester jhr. mr.D. de Blocq van Haersma de With zou later verklaren:

“Van het knoeien van den ontvanger met de kas heeft[hij als] gefuige] nooit iets ,gemerkt; vergelijking van de journalen bij 't opmaken van de gemeenterekening is nooit geschied, omdat men het volle vertrouwen in hem stelde, niet alleen het gemeentebestuur maar ieder in het dorp.”

In 1879 vestigt de jonge Rootjes zich in De Bilt als gemeentesecretaris. Ook hier wordt het beeld geschetst van een respectabel man, hoewel Rootjes de echte kwade genius geweest schijnt te zijn. Rootjes' advocaat zou in 1895 berichten:

“(Rootjes is) een eenvoudig man van geboorte, wiens hoogste doel en streven was kennis te vergaren van zijn prille jeugd af. Hij zocht een werkring in overeenstemming met zijne talenten en zijn aard. ... De erkenning van zijn verdienste bracht Rootjes financieel niet verder; hij bleef gemeentesecretaris van de Bilt, een bescheiden werkring, bescheiden bezoldigd. Wel werkte hij veel en hard bij al de teleurstellingen, die het leven hem bracht. Daarnaast had hij te kampen met financieele zorgen, nadat hij getrouwd was met een vrouw, eenvoudig als hij, terwijl zijn gezin gaandeweg klom tot zes kinderen. Door bijwerk heeft hij 't in de laatste jaren tot een verdienste gebracht van f 1600 - f 1700, volgens de opgaven van den burgemeester van de Bilt. Maar de zorgen der eerste jaren (verdwenen) niet; die bleven hem zwaar drukken. ... [de advocaat wijst op] de liefde, die Rootjes bezielde voor zijn gezin, op de zorgen door hem aan zijne kinderen besteed, zijn eerezucht om die op de sport van den maatschappelijken ladder te doen blijven, die hij had verworven. Met dat doel zond hij zijne jongens naar Utrecht ter school, voor de meisjes werd een piano aangeschaft voor de groote(!) som van f 50. De grootste uitgaaf, die Rootjes voor zich zelven heeft gedaan, is slechts geweest de aanschaffing van een schrijfflessenaar uit een gratificatie van den burgemeester, bij zijn koperen huwelijksfeest. Zijn die uitgaven verkwistend te noemen? Ja, in de oogen van zijn mede-beklaagde die, zooals in het proces gebleken is, erg op hem gebeten is. Voor een gezin met zes kinderen echter is f 1600 waarlijk niet buitensporig. Pleiter. legt een specificatie over van wat door Rootjes voor zijn gezin werd uitgegeven, ten bewijze dat hij alles behalve in weelde leefde. Men vergete daarbij niet, dat hij in 't begin veel minder inkomen had; aanvankelijk slechts f 300.”

Tot 1881 lijkt er geen vuiltje aan de lucht te zijn geweest. Door de jeugdige gemeentesecretaris Rootjes werd bij kascontroles *“een staat ... opgemaakt, zoolang de kasopneming goed geschiedde. Daarmede heeft Rootjes opgehouden, zoodra de eerste valsche kas vertoond is bij de kas-opneming, wat volgens verklaring van Takken in 1881 is geschied.”*

3. Het afglijden vanaf 1879

In feite echter was het al veel eerder mis dan 1881, Vanaf de komst van Rootjes ontstaat een merkwaardige symbiose. Takken die de functie van Rootjes gebruikt en Rootjes die de zwakkere Takken - die zijn bedrijf met moeite draaiende weet te houden - overheerst en uitperst. Takken zou later berichten,

“dat Rootjes reeds van af zijn komst in 1879 geld van hem heeft geleend, wel een f 10.000 bij elkaar. Daardoor kwam hij geld in zijn kas tekort, wat hij op aanraden van Rootjes door in de kas te knoeien heeft bedekt. ... Van lieverlede werd het geleende bedrag grooter. Rootjes zou betalen als hij geld kreeg, maar dat gebeurde nooit.”

Vanaf 1879, 1880, 1881 gaat het dus al mis, niet waargenomen echter door het doorluchtige College van B&W, burgemeester De With en baron Van Boetzelaer voorop. Zij munten in het verhaal uit door op zijn minst zorgeloosheid en op zijn ergst onbekwaamheid en onoplettendheid.

Takken had moeite zijn bedrijf echt te laten renderen; boekhouden was niet zijn fort. Hoe moeilijk Takken het had, blijkt uit zijn verachtelijke manipulaties omstreeks 1888/9 met de erfenis van zijn zwakzinnige zwager W. Boeschoten. In feite bestal Takken degene die hij financieel moest beschermen. Hierover later.

4. De vervalsers aan het werk: 1889-1891

Op donderdag 2 januari 1891 begeeft 'vrouw' Rootjes zich naar de familie Takken. Er wordt daar geslacht en zij gaat helpen. Er is kennelijk een meer dan beroepsmatige verhouding tussen beide gezinnen. Niet duidelijk is of Rootjes zich die dag bij zijn vrouw voegt. Volgens hemzelf wel. Bij deze gelegenheid immers zou Takken hem in benevelde toestand de valse obligaties hebben laten nummeren:

“Beklaagde Rootjes zegt, dat hij om half zes 's avonds naar Takken is gegaan en om zeven uur met de tram naar huis [naar Utrecht]. ... Van het zetten van cijfers op de obligatiën kan hij zich niets herinneren, hoewel hij aan de cijfers ziet, dat hij 't moet gedaan hebben. Het zijn zijne cijfers, maar hij weet niet wanneer en met welk oogmerk hij ze heeft gezet; 't moet ten huize van Takken zijn gebeurd,

bij gelegenheid dat hij daar was met zijn vrouw, die Takken's vrouw hielp bij de slacht; Takken heeft hem toen getrakteerd en hij was dientengevolge in een toestand, dat hij zich er niets meer van kan herinneren, de stukken, waarin de cijfers voorkomen, heeft hij niet gelezen."

Takken ontkent in alle toonaarden, "*bij de slacht werd nooit door hem getracteerd.*" Bij volle bewustzijn heeft Rootjes meegeholpen met de vervalsingen. De rechter doet later geen uitspraak over het gelijk van hetzij Takken, hetzij Rootjes. Een paar maanden later vindt echter een bijeenkomst der oplichters met misdadig doel plaats, die de rechter bewezen acht:

"Bek[laagde] Rootjes is schuldig aan datgene waarvan hij ... werd beschuldigd (het in vereeniging met de eerste beklagde valschelijk opmaken, omstreeks Augustus 1891, ter secretarie van de gemeente de Bilt, van acht obligatiën in de geldleening van 8 September 1890)."

Het zouden echter zeer veel meer dan acht valse obligaties zijn waarmee Takken de gemeente De Bilt en de Utrechtse financiers op zouden lichten in de jaren die kwamen.

5. Het proces: de Biltse beerput geopend ...

In januari 1895 dient de zaak Takken-Rootjes voor de Utrechtse rechtbank. Een beerput gaat open. Voor tienduizenden euro's aan vervalsingen waren in omloop gebracht, vergelijkenderwijs een bedrag van vele honderduizenden euro's. We beschikken over het verslag van deze rechtszitting en de weergave ervan in de voorganger van het Utrechts Nieuwsblad. Ook in landelijke kranten werd er aandacht gegeven aan dit Bilts schandaal. Deze verslagen en de erin optredende dorpsfiguren geven een prachtige 'inkijk' in het dorpsleven van De Bilt zo'n 110 jaar geleden.

Een dorp onder de loupe

Dat dorpsleven zal de komende twee nummers van De Biltse Grift verder uitgediept worden. Aan de orde zullen komen

1. *de achtergronden en het handelen van "de dorpsnotabelen",*
2. *de rol van de financiers,*
3. *de 'loopjongens' van de dorpselite,*
4. *de oplichters,*
5. *het dagelijks leven*

Een dorp betrapt: fraude in De Bilt 2

Biltse notabelen en hun gedrag

Dr. Anne Doedens

1. Zedeloos gedrag van een gemeentelijke vroedvrouw?

Het is 19 november 1894. De geheime vergadering van de Biltse gemeenteraad loopt ten einde. Burgemeester De With heeft nog één kwestie die hij aan zijn gemeenteraad wil voorleggen en

“deelt ... nog mede, dat naar aanleiding van de geruchten, die er over de vroedvrouw loopen, welke thans woont in een huis van Jacobs, hij eerst den rijksveldwachter Hamersma en daarna den nachtwacht Velthuizen heeft laten surveilleeren, of Jacobs ook 's nachts in dat huis is en dat Velthuizen wel ontdekt blijft, dat Jacobs 's avonds laat daar nog aan huis komt, maar niet of hij daar de gansche nacht blijft, hoewel hij voor zichzelf daarvan wel overtuigd is. Na eenige gedachtenwisseling over dit punt wordt goed gevonden, dat de voorzitter eerst de vroedvrouw bij zich zal laten komen om haar hierover te onderhouden en voorloopig besloten haar te verzoeken ontslag te vragen of zoo zij dat niet doet, haar eervol ontslag te geven. ...”

Korte tijd later wordt de vroedvrouw inderdaad ontslagen, zeker nadat de bekende plaatselijke arts dr. Lette nog eens aangegeven had een vroedvrouw van dergelijke losse zeden niet te willen handhaven.

Het voorgaande werpt een helder licht op het gevoel van waarden en normen dat onder de Biltse notabelen heerste. Ruim een eeuw later, vraagt men zich af, of het Biltse gemeentebestuur geen dringender zaken te bespreken had. Die dringender zaken waren er zeker. Als men de geheime notulen van de Biltse raad van 19 november 1894 in hun geheel bestudeert, blijkt, dat deze dringender zaken inderdaad ook onderwerp van bespreking waren. Op een dubieuze manier weliswaar, zoals blijken zal, kwamen de gevolgen van een door Biltse gemeenteambtenaren gepleegde omvangrijke fraude in bespreking.

2. Wat stond de gemeente te doen bij oplichting?

Wat moet men doen, als twee belangrijke gemeenteambtenaren worden beticht van valsheid in geschrifte en oplichting en ambtsmisbruik? Als de gemeenschap door criminele handelingen voor tienduizenden harde negentiende eeuwse guldens wordt opgelicht? Als de omvang van de fraude aanzienlijk meer bedraagt dan de jaarlijks door de gemeente De Bilt ontvangen en uitgegeven gelden? De Biltse begroting in het laatste decennium van de negentiende eeuw ging over ruim 20.000 gulden. Bij de oplichting ging het om meer dan 25.000 gulden ... Dat was dertig maal het niet onverdienstelijke jaarinkomen van de Biltse arts dr. Lette; het Biltse Openbaar Onderwijs zou van dit bedrag toentertijd vier jaar lang meer dan volledig bekostigd hebben kunnen worden ... Kortom: in hedendaagse euro's zou men nu spreken van een miljoenenzaak (in euro's).

Wat men in werkelijkheid deed? Hierna zal blijken dat men uiterst traag reageerde; dat men niet adequaat optrad en zelfs dat men wat wij nu een “cover-up” noemen opzette. Hierna zal ook blijken dat het Biltse gemeentebestuur in feite illegaal handelde en onwettige situaties achteraf “legaliseerde”.

3. Hoe groot was de Biltse élite? Wie hoorden erbij?

De Biltse notabelen maakten deel uit van een kleine elitegroep van ruim 150 personen (op een bevolking van nog geen 3000 ‘zielen’.) We kunnen de omvang van de plaatselijke élite immers bepalen door te kijken naar de burgers groep die stemrecht had. Die groep was in de negentiende eeuw niet groot. Het bezit van het kiesrecht had omstreeks 1890 alles te maken met welstand en status. Sinds 1887 was er immers in de Nederlandse grondwet het zogenaamde ‘*caoutchouc-artikel*’ opgenomen. Er werd in de late negentiende eeuw hard gestreden voor de uitbreiding van het

kiesrecht. Het genoemde nieuwe grondwetsartikel rekte de voorwaarden om bij de stemgerechtigden te mogen horen als gummi – caoutchouc – op. Op nogal opportunistische wijze werd het kiesrecht uitgebreid, niet als grondrecht voor iedereen, maar als een recht dat alleen verleend werd op grond van “*kentekenen van geschiktheid en maatschappelijke welstand.*” Behalve het betalen van belasting konden die kentekenen ook andere zaken zijn. Zoals (vanaf 1896) de huurwaarde van iemands huis en andere kenmerken van maatschappelijk succes. Landelijk zorgde dit artikel ervoor dat in 1890 ongeveer 14 procent van alle mannen van boven de 23 jaar het stemrecht had. In De Bilt was dat vergelijkenderwijs wat minder. Er waren immers slechts 160 kiezers voor de Tweede Kamer en maar 156 voor de gemeenteraad: zo bedroeg de élite die in De Bilt mocht stemmen maar 11 procent van alle Biltse mannen boven de 23 jaar.

4. Personalia. Wie waren de notabele gemeentebestuurders?

Het was deze kleine groep die de raad van De Bilt koos, een gezelschap van zeven personen (inclusief de burgemeester). De raadsleden waren op een enkele uitzondering na van rijpe tot zeer rijpe leeftijd. Van deze zeven personen waren er vier van adel of hadden daar nauwe banden mee. Men kan hen gevoeglijk tot de welgestelde aristocratie rekenen. Wie waren deze aristocraten?

De burgemeester. Voorop ging uiteraard de burgemeester, de naamgever van de huidige Biltse Burgemeester De Withstraat, *Jhr. mr. D. de Blocq van Haersma de With*. Hij was een telg uit een oud Fries geslacht, dat in de achttiende en negentiende eeuw tot dan toe vooraanstaande juristen en grietmannen had geleverd. Vanuit Friesland (Dokkum) had De With in 1853 gepoogd in de Tweede Kamer te komen. Dat was mislukt. De With moet redelijk vermogend zijn geweest. Hij woonde aanvankelijk (in 1857) op de Boelens State ten westen van Buitenpost (Friesland). In zijn Biltse periode kwam hij (in 1891) door zijn huwelijk met Henriëtte W. van Naamen van Eemnes in het bezit van Zandhove, een oud buiten en landgoed uit de zeventiende eeuw, gelegen bij Zwolle. (Het bestaat nog en fungeert nu als verpleeghuis.) De With's huwelijk met een Van Naamen van Eemnes was in die zin symbolisch voor zijn relatie met De Bilt, dat een lid van deze eveneens aristocratische familie op het eind van de achttiende eeuw ooit Sandwijck in bezit had gehad. De heren van het dorp waren landgoedeigenaren van betekenis.

De Biltse burgemeester De With had in de jaren negentig van de negentiende eeuw *twee adellijke wethouders*.

De eerste wethouder was G.H.L. (Godfried Hendrik Leonard), baron van Boetzelaer van Dubbeldam. Hij was, zo blijkt uit het verhaal, verantwoordelijk voor de Biltse financiën. De Boetzelaers waren niet alleen de lokale grootgrondbezitters. Zij vormden ook een familie die een vooraanstaande rol speelde in de Nederlandse politiek. “Onze” wethouder kende het hiervoor genoemde Sandwijck goed: hij was immers zoon van C.W.J. (Christiaan Willem Johan), *baron van Boetzelaer van Dubbeldam* (1806 - 1872), die in het zomerseizoen bewoner van Sandwijck was. Dit buiten grensde toentertijd aan Eyckenstein, het huidige verblijf van de Van Boetzelaers. C.W.J. van Boetzelaer was kamerheer in buitengewone dienst van de koningen Willem I, II en III; ook was hij lid van de Provinciale Staten van Utrecht en van de gemeenteraad van Utrecht. Hij was de grootvader van een kleinzoon die in de landelijke politiek bekend zou worden: het CHU-kamerlid Van Boetzelaer. “Onze” mede-hoofdpersoon, de Biltse wethouder Van Boetzelaer was in de tijd dat het schandaal speelde, bewoner van het latere KNMI-gebouw: Colenberg, 't Klooster (tot 1897.)

De tweede Biltse wethouder was jonkheer J. Steengracht van Oostcapelle. Ook hij had zijn wortels stevig in Biltse grond. De familie had sedert 1820 het landgoed en het huis Beerschoten in bezit; de jonkheer liet in 1890/1891 het huidige Beerschoten bouwen.

Van de overige raadsleden is alleen J.E.W. Twiss van aristocratische parentage. De familie Twiss was door huwelijk verbonden aan de familie Quarles van Ufford. Over J.E.W. Twiss is bekend dat hij met “*enkele vooraanstaande en enthousiaste pluimveefokkers op 27 september 1894 de vereniging "Ornithophilia" oprichtte met het doel om één maal per jaar een internationale pluimvee tentoonstelling te organiseren.*” Maar Twiss deed bepaald meer en was ook op diplomatiek vlak actief. In een overlijdensadvertentie van 1917 lezen we: “*Mr. J.E. W. Twiss, Vice-consul van Groot-Brittanie en Ierland, oud lid van den gemeenteraad van De Bildt, is op 64-jarigen leeftijd overleden.*”

De resterende drie raadsleden behoren waarschijnlijk tot de niet onbemiddelde boeren- of burgerstand: het gaat om de in 1891 zestig jaar oude Daniël Wernsen, de dan 64-jarige Jochem Floor en de 52-jarige Cornelis Middelman.

Deze kleine groep bestuurde de gemeente De Bilt; de aristocraten lijken die gemeente haast als hun persoonlijk bezit te hebben beschouwd. Niet geheel zonder reden: in ieder geval hadden ze grote stukken land in eigendom. Hierna zullen een aantal kritische kanttekeningen geplaatst worden bij de daden van het Biltse gemeentebestuur. Het zou echter onterecht zijn, alleen maar vraagtekens te zetten bij het gedrag van de Biltse collegeleden. Tussen de regels door leest men ook over concrete inspanningen ten bate van de gemeenschap. Zo valt op, dat wethouder Van Boetzelaer uit eigen middelen de gemeente fors ondersteunt:

“Getuige G.H.L. baron v. Boetzelaer, wethouder van de Bilt, wordt [ter rechtszitting in januari 1895] ondervraagd over de leening van 1882, groot f23.000, die door hem in haar geheel genomen is. Daarvan zijn 16 nummers afgelost. De volgende stukken 17-46 zijn geconverteerd in een 3 1/2 pct. leening, het geld ervoor heeft ge[uige] ontvangen. In 1884 heeft get. geld aan de gemeente geleend f1400, waarvoor hij een schriftelijke schuldbekentenis van Takken als gemeente-ontvanger heeft ontvangen, dat geld is weer afgelost.”

Een lening van 23.000 gulden lijkt nu niet veel, maar in 1890 stond dit bedrag gelijk aan het volledige jaarbudget van dertig middenstandsgezinnen met een goed inkomen.

5. Een eerste geheime raadsvergadering over de fraude: pappen en nathouden?

Eind augustus/begin september 1894 was de bal gaan rollen. Na ontdekking van de eerste vervalste obligaties was politierechercheur Doorn in actie gekomen. In dezelfde tijd of kort hierna was burgemeester De With op bezoek gegaan bij de Commissaris der Koningin. In een geheime raadsvergadering van 25 september doet hij daar verslag van:

“dat hij op 22 September eene conferentie met den Commissaris heeft gehad, bij welke gelegenheid deze als zijn wensch had uitgesproken, dat de secretaris en de ontvanger direct ontslagen worden, waarop de voorzitter hem te kennen had gegeven, dat, al werden zij ook vrijgesproken, zij toch nooit meer op het gemeentehuis zouden toegelaten worden, maar dat hij in ieder geval het oordeel van den Raad hierover zou vragen.”

Na deze mededeling volgt een merkwaardige discussie in de besloten raadsvergadering. Burgemeester De With begint met te verklaren

“het voorstel van den Commissaris voor zichzelf wel eenigszins vreemd [te vinden]; door nu reeds direct ontslaan zou men het vonnis vooruitlopen. De wethouders, welke hij reeds te voren den wensch van den Commissaris heeft meegedeeld, zijn niet eenstemmig in hun gevoelen. Terwijl toch de heer Boetzelaer absoluut tegen het voorstel van den Commissaris is, vond de [heer] Steengracht hiertegen niet zulke groote bezwaren. De heer Twiss meent, dat de Raad wel aan den wensch van den Commissaris kan voldoen, de secretaris wordt, al wordt hij ook vrijgesproken, toch ontslagen en nu komt het toch op hetzelfde neer, of hij zijn ontslag krijgt voor of na het vonnis. De heer Boetzelaer meent, dat het beter is te wachten, tot het vonnis is uitgesproken. Wordt de secretaris vrijgesproken en heeft de Raad hem dan reeds ontslagen, dan geeft dit tegenover het publiek den indruk alsof de Raad het beter wil weten dan de rechtbank, die alle middelen heeft om tot een juist oordeel over de schuld van den secretaris te geraken, middelen waarover de Raad niet te beschikken heeft. Bovendien welke motieven moet men voor het oogenblik aanvoeren voor het ontslag van den secretaris? Wordt hij vrijgesproken, dan kan men hem nog altijd ontslaan.”

Van Boetzelaers collega jonkheer Steengracht is het zeer oneens. Nu ontslaan, niet alleen de ontvanger Takken maar ook gemeentesecretaris Rootjes, is zijn advies. Dan is er immers duidelijkheid en dan hoeft men zich bij onverhoopte – en tussen de regels door leest men – onterechte vrijspraak niet in bochten te draaien om van de in ieder geval beschadigde secretaris af te komen. Steengracht is echter met Twiss in de minderheid:

“Op rondvraag van den voorzitter blijken de heeren Boetzelaer, Floor, Middelman, Wernsen en de voorzitter er voor te zijn met het ontslag te wachten, terwijl de heeren Steengracht en Twiss meenen,

dat direct de secretaris ontslagen moet worden, als de mogelijkheid bestaat dat hij vrijgesproken wordt. De voorzitter deelt mede, dat hij den Commissaris met het gevoelen der leden in kennis zal stellen en merkt op, dat, hoewel het zeker is, dat de ontvanger veroordeeld zal worden, het in ieder geval minder raadzaam is op het oogenblik dezen wel en den secretaris niet te ontslaan daar de Raad hierdoor den schijn op zich zou laden om den secretaris minder schuldig te oordeelen dan den ontvanger.”

Met name Van Boetzelaer en De With lijken een achterhoedegevecht te voeren. Uit het (wettelijk verplichte) Jaarverslag van de Gemeente over 1894 blijkt dat Takken en Rootjes beide twee weken later, al op 10 oktober 1894 ontslagen zijn. Het is heel wel aannemelijk, dat Commissaris van de Koningin, Alexander Baron Schimmelpenninck van der Oije van de Poll en Nijenbeek heeft ingegrepen. Schimmelpenninck immers was een gedegen bestuurder en trouw aanhanger van Groen van Prinsterer. Principieel handelen in het openbaar bestuur zal hem niet vreemd zijn geweest.

6. 'Schuldig' aan een overmaat van vertrouwen?

Het is gissen, wat de lankmoedigheid jegens Rootjes en Takken veroorzaakte van vooral burgemeester De With en wethouder Van Boetzelaer. Een mogelijke verklaring daarvoor vinden we in het verslag van de rechtszitting over de fraudezaak van begin 1895. Men leest daar over de daden van burgemeester De With en Van Boetzelaer, toen zij als verantwoordelijke bestuurders tegenover de rechtbank hun acties toelichtten.

Echte controle van de gemeentekas had, afgaande op de mededelingen van beide heren, pas plaats gevonden, toen de affaire naar buiten was gekomen. Tot die tijd was men kennelijk veel te goed van vertrouwen geweest.

“Den 28 Aug. 1894 heeft get. [De With] met den wethouder baron van Boetzelaer de kas van den gemeenteontvanger aan diens woning opgenomen. Abuizen heeft get[ui]ge vroeger nooit gemerkt. De mandaten werden nagegaan met het journaal, maar het journaal van ontvangst is steeds als juist aangenomen, zooals het werd voorgelegd. Of de ontvanger geld ontving en dat niet boekte, was niet te controleeren. Van het knoeien van den ontvanger met de kas heeft get[ui]ge nooit iets ‚gemerkt; vergelijking van de journalen bij 't opmaken van de gemeenterekening is nooit geschied, omdat men het volle vertrouwen in hem stelde, niet alleen het gemeentebestuur maar ieder in het dorp. Alleen in April 1894 heeft de heer van Boetzelaer bij de kasopname gezien, dat een bedrag van f2.000 verkeerd was opgeteld; er moest f 2.000 meer zijn. Hij is daar toen op geweest en is tevens gewaarschuwd zijn kas als ontvanger voortaan gescheiden te houden van de kas zijner handelsfirma, waarmee Takken zich had geëxcuseerd. Den 4 Juli hebben de wethouders de kas opgenomen; den 28 Augustus heeft de ontvanger verklaard, dat hij niets in huis had dan f 100, terwijl hij f 890 volgens het journaal had moeten hebben. Toen is er een onderzoek ingesteld, waarbij bleek dat hij [gemeenteontvanger Takken] een tekort in zijn kas had van f 4.078. De borgtocht is f 1.350 groot, zoodat de gemeente een schade heeft van f 2.728.”

De heren hadden dus niets in de gaten gehad; gemeentesecretaris en gemeenteontvanger hadden, ao blijkt, altijd hun volle vertrouwen genoten, het wordt bij herhaling vastgesteld:

“Door den rechter mr. Crommelin ondervraagd hoe zijne verhouding tot Rootjes was, verklaart get[ui]ge De With, dat deze, wat zijn werk betreft, zijn volle vertrouwen genoot en dat hij ook op zijn karakter nooit iets aan te merken heeft gehad. ... De ontvanger wist altijd van te voren wanneer zijne kas zou worden opgenomen, behalve in den laatsten tijd, zonder dat dit echter een gevolg van minder vertrouwen in hem was. De boekhouding van den ontvanger is nooit met die van de fabriek [Takkens rijtuigmakerij] nagezien. Heel netjes was de boekhouding niet, maar dat nam niet weg, dat men volledig vertrouwen in hem stelde.”

7. Bestuurlijke laksheid

‘Had u dan geen idee van de financiële problemen van gemeentesecretaris Rootjes?’, vroeg substituut-officier van justitie, mr. E.A. Smidt ter terechtzitting aan getuige burgemeester De With. De With gaf hierop een wat dubbel antwoord. Enerzijds wist hij daar niets van, anderzijds moest hij erkennen dat “Rootjes wel eens loog wat aangaat zijn gebrek aan geld”. Was burgemeester De With echt niet op de hoogte? Merkwaardig is in dit verband ook, een mededeling in het gemeentelijk Jaarverslag van De Bilt over 1893. In dat jaar bleek de gemeentesecretaris ontevreden. Hij verzocht:

een “billijken regeling van [zijn] jaarwedde en het toestaan van behoorlijke assistentie.” We (de schrijvers van dit artikel) gaan ervan uit, dat De With in deze affaire te goeder trouw is geweest, maar het verzoek van de gemeentesecretaris geeft in ieder geval aan, dat hij geld nodig had en dat De With dat had kunnen weten. Het lijkt ook onwaarschijnlijk, dat ten gemeentehuize nooit ter sprake is geweest wat substituut-officier van justitie Smidt verklaarde tijdens zijn requisitoir:

“[Rootjes’ geld] is verteerd op hoogst, ja te fatsoenlijke wijze, want het is gebleken, dat hij leefde ver boven zijn stand. Hij heeft vier van zijn kinderen gedaan op een school te Utrecht, waar de meest vermogenden hun kinderen laten gaan. Het is gebleken, dat hij verdient f1600 en nog klaagde, dat hij niet kan rondkomen. Het geld is door hem uitgegeven om hooger te leven dan hij mocht”.

In een kleine gemeenschap als de Biltse aan het einde van de negentiende eeuw moet ook de burgemeester opgevallen zijn dat er iets bij de gemeentesecretaris niet in de haak was.

De burgemeester en zijn wethouder Van Boetzelaer wasten hun handen in onschuld. De beide misdadigers kregen er ook de schuld van, dat door de bestuurders de gemeentekas jarenlang nooit fatsoenlijk was gecontroleerd:

“De officier van justitie merkt op, dat behalve het proces-verbaal van kasopneming vroeger door Rootjes een staat werd opgemaakt, zolang de kasopneming goed geschiedde. Daarmede heeft Rootjes opgehouden, zoodra de eerste valsche kas vertoond is bij de kas-opneming, wat volgens verklaring van Takken in 1881 is geschied. Get. van Haersma de With herinnert zich niet, dat hij vroeger zulk een staat van Rootjes heeft ontvangen.”

Een merkwaardig verweer: de burgemeester had op zijn minst naar het proces-verbaal kunnen vragen ... De burgemeester was zeker geen dienstklopper geweest volgens de ex-gemeentesecretaris: *“Bek[laagde] Rootjes zegt, dat hij het opmaken van dien staat heeft nagelaten, omdat er geen notitie van genomen werd.”*

8. Een eerste Biltse stempelaffaire

In het zeer recente verleden was er in De Bilt sprake van een stempelaffaire, van het gebruik van het stempel de gemeentesecretaris door de burgemeester. Het was niet de eerste stempelaffaire in de Biltse geschiedenis. Aan het eind van de negentiende eeuw werd het burgemeestersstempel door de gemeentesecretaris Rootjes onterecht gebruikt. Bepaald anders dan in het recente Biltse verleden ging het een eeuw geleden om crimineel misbruik, om de schijn van echtheid te geven aan valse obligaties. De burgemeester licht ter gerechtszitting toe:

“Gef[uijge] De With verklaart nog, dat Rootjes gemachtigd was het stempel te gebruiken als secretaris. Als Rootjes geen secretaris geweest was, zou hij hem het stempel niet hebben gegeven. Gevraagd waarom aan Rootjes het stempel gegeven is in zijne kwaliteit van secretaris, antwoordt gef[uijge]: Omdat Rootjes was de verantwoordelijke chef van de secretarie. Op de vraag of op eenige wijze bepaald was, dat de secretaris was belast met het stempelen van de stukken van den burgemeester, is het antwoord van gef[uijge]. dat dit niet staat in zijn instructie.”

Het stempel was inderdaad terecht aan de gemeentesecretaris gegeven om in naam van burgemeester De With reisbescheiden etc. te ondertekenen. Daar was niets mis mee. Wethouder Van Boetzelaer neemt ten dezen wat al te opvallend afstand van ‘zijn’ burgemeester:

“[Verdediger mr. Bilderdijk] vraagt of gef[uijge] Van Boetzelaer] ook meegewerkt heeft tot de bevoegdheid, door den burgemeester opgedragen aan Rootjes om stukken te stempelen. Gef[uijge] Van Boetzelaer] dacht, dat het van zelf sprak, dat de secretaris de bewaring heeft van het stempel der gemeente; wat de bewaring van het stempel van den burgemeester betreft, dat [is] een particuliere zaak van den burgemeester; dat ging buiten de functie van den get. als wethouder om, en hij heeft daartoe niet medegewerkt.”

De opmerking van wethouder Van Boetzelaer – die De With hem niet in dank zal hebben afgenomen – was dan ook, zeker gelet op de te verwachten collegiale verantwoordelijkheidscode, niet erg chique.

9. Rootjes slaat terug: een bestuurlijke cover-up door een feitelijk illegaal college?

De drinkbeker was door het Biltse College van B&W nog niet geheel geleedigd na het ontslag van de gemeentesecretaris en de gemeenteontvanger in oktober 1894. In dezelfde vergadering waarin in feite het vonnis over de ‘zedeloze’ vroedvrouw werd geveld, was een andere, voor gemeenteraad en college zeer pijnlijke zaak aan de orde gesteld.

Men was in deze vergadering van 19 november merkwaardigerwijs, anders dan de eerste keer – 25 september 1894, niet voltallig present. Van Boetzelaer en Twiss schitterden door afwezigheid. We laten burgemeester De With, in de woorden van de uit Hoogeveen overgekomen waarnemende gemeentesecretaris A. Pronk, aan het woord op deze negentiende november 1894:

“De voorzitter deelt mede, dat hij vernomen heeft, dat Rootjes den directeur der gevangenis te kennen heeft gegeven, dat er op het oogenblik te De Bilt geen Dagelijksch Bestuur is daar de 2 wethouders niet op de daarvoor gestelde tijdstippen herbenoemd zijn, dat hij zich niet kan begrijpen hoe dit mogelijk was, daar hij ieder jaar Rootjes vroeg welke raadsleden en wie van de twee wethouders af moesten treden, maar dat hem uit het notulenboek van de vergaderingen van den Raad gebleken is, dat de heer Van Boetzelaer in 1884 en 1890 [!!!] en de heer Steengracht in 1893 herkozen had moeten worden.”

Rootjes had gelijk. De terechte beschuldiging was voor het College van B&W en de raad eigenlijk een bestuurlijke ramp: men had illegaal zijn werk gedaan, en erger nog, in één geval vele jaren achtereen. Dit was nog des te genanter omdat de vervalste obligaties teruggingen op vaststelling van een gemeentelijke lening in een officiële raadsvergadering in 1890. Een vergadering dus met een overduidelijk illegaal karakter. De uitgifte van deze lening droeg bovendien nog eens de handtekening van een wethouder die formeel geen wethouder was. Het zou ter rechtszitting van begin 1895 nog eens benadrukt worden:

“De heer van Boetzelaer, die den 2 Sept. 1890 behoorde af te treden als wethouder, hield toen op wethouder te zijn van de Bilt. In diezelfde vergadering, waarin de nieuwe leening is gevoteerd, had hij als wethouder moeten zijn herbenoemd, en dat is niet geschied[t]. De andere wethouder, de heer Steengracht, is in 1891 herbenoemd, maar niet in 1890, toen hij volgens den rooster aan de beurt van aftreding was. Van September 1890 tot September 1891 waren er dus geen wethouders van de gemeente de Bilt.”

De verdediging maakte in dezelfde rechtszitting gebruik van deze ernstige ‘vormfouten’ om Rootjes te pogen te ontlasten:

“Daarvan [immers] is het gevolg, dat de leening, gevoteerd den 3 September 1890, volgens hare geboorte de fout had, dat het besluit tot emissie niet geteekend is door een desbevoegd persoon. Er wordt in het raadsbesluit aan den burgemeester opgedragen om met den secretaris de obligatie te teekenen. Maar daaruit kan geen delegatie aan den burgemeester als hoofd van het uitvoerend gezeg worden afgeleid, want waar geen wethouders bestonden, kon de burgemeester niet geacht worden te zijn het hoofd van het college van B. en W. De obligaties droegen dus het kenmerk van nietigheid op het oogenblik toen zij werden uitgegeven. Uit een dergelijke obligatie kan geen bewijs van eenige verbintenis worden geput. Dit is een belangrijk element, op grond waarvan tot vrijspraak kan worden geconcludeerd.”

Terug naar de besloten gemeenteraadsvergadering van november 1894. Wat na de melding van het debacle gebeurde, tart eigenlijk iedere voorstelling. Om te beginnen, krijgt Rootjes de schuld van De With:

“Hij meent, dat Rootjes waarschijnlijk met voorbedachten rade hem dit verzwegen heeft, niet alleen omdat hij dit nu aan den directeur der gevangenis heeft medegedeeld, maar ook omdat hij de jaren van aftreden zelf op den rooster heeft aangeteekend.”

De secretaris was inderdaad verantwoordelijk, maar de burgemeester zeker niet minder. Vervolgens deelde de burgemeester met een merkwaardige kronkelredenering mee, dat er voor het overgrote deel niets aan de hand is, omdat: *“de besluiten door B&W tusschen 1890 en 1893 genomen geldig zijn, daar de stem van heer van Boetzelaer niet van invloed was, omdat er toch altijd twee geldige stemmen zijn uitgebracht, maar dat de [besluiten] van B&W na 1893 allen wettig zijn”*. En ten slotte

komt de oplossing uit de hoge hoed: *“Hij gelooft dat het het beste is, als beide wethouders bedanken en er een nieuwe benoeming van twee wethouders plaats grijpt. Voorzover het nodig is, kunnen eenige besluiten dan opnieuw genomen worden.”*

Dat gebeurde dan ook, met uitdrukkelijke instemming van wethouder Steengracht, die

“meent eveneens, dat dit de beste oplossing is en deelt mede, ook namens den heer van Boetzelaer, dat hij voor het wethouderschap bedankt. Alsdan wordt overgegaan tot de benoeming van twee wethouders, waarbij de heeren Twiss en Middelman als stemopnemers fungeren. Bij de keuze wegens de aftreding van den heer van Boetzelaer worden ingeleverd 5 briefjes allen met den naam van G.H.L. van Boetzelaer, zoodat deze opnieuw benoemd is. Bij de keuze wegens de aftreding van den heer Steengracht werden wederom ingeleverd 5 briefjes, waarvan 4 met den naam van Jhr. Steengracht van Oostcapelle en met dien van J. Floor,, zoodat de heer Steengracht opnieuw benoemd is en met dankbetuiging voor het in hem gesteld vertrouwen verklaart de herbenoeming aan te nemen.”

Opvallend is dat stipte naleving van de noodzakelijke formaliteiten (waar men die eerder zo veronachtzaamd had!). Met één eveneens opvallende uitzondering: men ging er kennelijk van uit, dat Van Boetzelaer, hoewel afwezig, zonder meer met zijn herbenoeming in zou stemmen. Dit wijst maar op één ding: de zaak is door de Biltse bestuurders van te voren goed doorgeëxerceerd.

10. Als het kalf verdronken is ...

En dan eindelijk, bijna drie maanden (!) nadat de fraude aan het licht gekomen was, buigt de gemeenteraad van De Bilt zich over dat wat toch wel heel essentieel was: maatregelen om verdere bedrag tegen te gaan:

“De voorzitter deelt hierop mede, dat in de laatste vergadering van Burgemeester en Wethouders de wenschelijkheid was uitgesproken, de nog niet uitgelote obligaties te waarmerken bv. doordat een van de wethouders de obligaties medeondertekende en de coupons stempelde. De voorzitter gelooft, dat een dergelijke maatregel noodzakelijk is, daar het toch mogelijk is, dat op den dag der aflossing valsche obligaties zouden aangeboden kunnen worden. Hierop werdt met algemeene stemmen het volgende besluit genomen:

“De raad der gemeente De Bilt,

Overwegende, dat de mogelijkheid bestaat, dat valsche obligaties der geldleening van 45000 [gulden] ... ter aflossing en valsche coupons dierzelfde geldleening ter uitbetaling aangeboden worden, Overwegende, dat het daarom noodzakelijk is, dat een der wethouders dezer gemeente de nog niet uitgelote echte obligaties van voornoemde geldleening ter onderscheiding van de valsche medeondertekent en de daarbij behorende coupons met een daarvoor te maken stempel stempelt ... Besluit dat de nog niet uitgelote echte obligaties der geldleening van f 45000,-, aangegaan volgens raadsbesluit van den 3 September 1890... voorzover mogelijk alsnog zullen worden medeonderteekend door een der wethouders en de daarbij behorende coupons gestempeld met een daarvoor door Burgemeester en Wethouders vast te stellen stempel. Aldus gedaan, enz.”

De put was gedempt, maar de affaire was daarmee nog niet afgelopen: de ontwikkelde en gegoede krantlezende burgerij waaruit de Biltse bestuurders voortkwamen zou door de grote publiciteit die de pers aan de affaire gaf, in januari 1895 nog pijnlijk met de neus op de feiten gedrukt worden.

Bronnen: Utrechtsch Volksblad (tot 1893)/Utrechtsch Nieuwsblad 1894/5; Utrechtsche Provinciale en Stadscourant 1894/5; notulen van de besloten vergaderingen van de gemeenteraad van De Bilt van 22/9 en 19/11 1894 (gemeentearchief De Bilt); jaarverslagen van de gemeente De Bilt 1889-1895 (gemeentearchief De Bilt).

DE BILT, — Dorpsstraat.

STED. NANTA VLAEREN. 10147.

DE BILT, — Huize Beerschaten.

STED. NANTA VLAEREN. 10148.

Een dorp betrapt: fraude in De Bilt III

Over de daders, de 'mindere', de 'gewone' en de 'burgerman'

Door dr. Anne Doedens

1. Pekelzonden, drankmisbruik en veldwachters

Het grote bedrog van Takken en Rootjes stond in geen verhouding tot de kleine overtredingen waarmee de twee dorpsveldwachters en de nachtwachten, hun helpers, zich bezig hielden. In het overzicht van de bij gemeentelijk proces-verbaal vastgestelde kruimelzaken, treft men vooral "*wangedrag*" van "*de gewone en minder bedeelde man*". De plaatselijke ordehandhavers maakten zich met name druk over kleine delicten. Zoals "*rijden op een hondenwagen*", stropen, openbare dronkenschap en rijden zonder licht. In de ogen van velen niet eens echte overtredingen. Stropen bijvoorbeeld werd door sommigen beschouwd als het gebruik maken van de voor allen geschapen eetbare wildstand. Lachwekkend is soms de omschrijving van het misdrijf. Zo komt "*vervoer van een haas buiten de jachtijd*" voor en het "*zich onwettig in het bos bevinden*" (om, volgens de niet onaannemelijke gedachte van de veldwachter, te gaan stropen.) Pekelzonden van de 'kleine man', opgespoord door lokale politie die niet veel beters te doen had en zeker niet was toegerust om de omvangrijke witte boordenfraude van de twee hoge gemeenteambtenaren Takken en Rootjes aan te pakken.

We komen een aantal namen van ordehandhavers tegen. Zoals gemeenteveldwachter 't Wout die in 1892 werd opgevolgd door gemeenteveldwachter Grevengoed, tot dan toe agent te Woerden. In de door ons behandelde jaren is er tevens sprake van een rijksveldwachter. De heren werden bijgestaan door enkele nachtwachten, zoals de al genoemde Velthuizen, die, zoals we hiervoor beschreven, zo plichtsgetrouw de gangen van de vermoedelijk 'overspelige' lokale Biltse vroedvrouw naging. Bleef de Biltse kamerbehanger Jacobse nu wel of niet de nacht bij haar over? Een belangrijke zaak voor de Biltse bestuurders.

Met het voorgaande is het geheel der dorpse ordetroepen niet uitputtend behandeld. Er waren ook nog 65 Biltse schutters, waarvan 36 "*actief*". Het aanvoeren van deze krijgshaftige schare was een zaak van de elite. Toen de eerste luitenant der "*rustende Biltse schutterij*", jonkheer Radermacher Schorer, opstapte, nam raadslid Twiss zijn taak over. Dad's army had een notabele leiding. De vier enige echte Biltse dienstplichtigen voor het reguliere leger waren – uiteraard – buiten de gemeente actief.

Dronkenschap en Bilts kroegleven. Nogal eens hadden de veldwachters het in de vroege jaren negentig van de vorige eeuw druk met het bestrijden van volksziekte nummer één: overmatig drankgebruik. In een gemeentelijk jaarverslag uit de vroege jaren negentig wordt de overijverige dorpsveldwachter opgevoerd. Hij had grote ergernis bij de drinkende schare opgewekt vanwege "*het veel bezoek van herbergen.*" Niet dat de man zelf zich als alcoholiefhebber misdroeg, integendeel. Zijn frequente bezoek aan tapperijen en bierhuis was waarschijnlijk ambtshalve: ordehandhaving en controle.

Het gemeentebestuur meende, dat de man overbelast was, want wat later wordt gemeld, dat één gemeenteveldwachter te weinig was voor al het werk. De daarvoor aangedragen argumenten waren: "*de uitgebreidheid der gemeente*" en "*de doorgaande passage langs den Rijksstraatweg*" (en de extra arbeid die al deze al dan drinkende passanten opleverden.)

De Bilt ging immers niet gebukt onder een tekort aan horecagelegenheden of uitschenkpunten. Er stond een grote brigade klaar om de dorstigen te laven. In de "*Alfabetische Naamlijst der Beroepen, Bedrijven, enz.*" van 1889/1890 treffen we aan: het bierhuis van de weduwe J.H. Niezen, de tapperijen van de heren Altena, Letter, Miltenburg, Van Spellen, die van de weduwe Lagerweij alsmede de logementen van de heren Hulst, Nas, Poll en Van Vulpen.

2. "De onderkant van de dorpsamenleving"

De armen. Niet alleen Rootjes en Takken gingen zich te buiten aan overmatig drankgebruik. Het was een volkssport die veel liefhebbers had aan wat thans in politiek zo correct maar lelijk Nederlands 'de onderkant van de samenleving' heet. In rond Hollands: het gaat hier eenvoudigweg over de armen. We komen deze negentiende eeuwse 'minima' regelmatig tegen, bijvoorbeeld in de notulen van de gemeenteraad. Vijf Biltse gezinnen en twee Biltse individuen kregen in de vroege jaren negentig gemeentelijke bijstand. Dat lijkt niet veel, maar men vergisde zich niet: wie bij een kerkgenootschap hoorde, moest zijn of haar toevlucht niet bij de gemeente zoeken, maar bij de diaconie. In de raadsnotulen van 13 november 1893 leest men bijvoorbeeld: "*Vrouw Werner's verzoek om ondersteuning afgewezen daar deze bij het R[ooms] Cath[olieke] Armbestuur thuis behoort*".

Gemeentelijke steun werd niet snel gegeven; de vraag er naar soms hard en gevoelloos afgedaan. Een voorbeeld leest men in de raadsnotulen van 6 januari 1890: "*(dat vrouw Van Arkels aanvraag voor onderstand van de gemeente) wordt afgewezen omdat Ged[eputeerde] Staten telken jare op vermindering der Gemeentelijke ondersteuning aandringen*." Een ander voorbeeld (uit vele): in de raadsvergadering van 5 maart 1894 is er een sceptische houding tegenover "*de aanvraag voor vergoeding [van acht gulden per week] van A. van Woudenberg, opgenomen bij de Dakloozen te Utrecht*". Deze houding lijkt eer regel dan uitzondering.

Men zal zich afvragen wat Takken en vooral Rootjes met de armen te maken hadden of hoe zij de kloof tussen hun grotendeels illegaal verkregen welvaart en het lot der armen ervaren hebben. Takken had uiteraard met hen te maken: op woensdagochtend tussen 9 en 12 uur was zijn kantoor open; dan kon men, indien het College daartoe besloten had, geld halen. Rootjes was secretaris van de "*Algemeene Armen Commissie*" in De Bilt. Hij moet veel aanvragen om steun voorbij hebben zien komen en mee helpen beoordelen.

De dienstbaren. Hoger op de maatschappelijke ladder dan de armen stonden de arbeiders en het dienstpersoneel. Men leefde van het land of werkte op een landgoed of in een groot huis. Er was een hoog migratiecijfer in De Bilt: tien procent van de bevolking was feitelijk op doortocht. Deze honderden mensen vormden het dienstpersoneel voor de grote huizen en voor de in omvang geringe hogere burgerstand. Tot dezelfde groep 'migranten' behoorden veel jeugdige arbeiders, inzetbaar bij het werk op het land, in de tuinen en in de tuinbouw.

De dienstbaren kan men vinden in de belastingopgaven van hun meesters. Daar staat hun getal en bezigheid (en soms hun naam) opgetekend naast het getal der aanwezige paarden. Hierna geven we een paar voorbeelden uit een veel langer te maken lijst.

De notabele Amsterdammer J.J. Kluppel had in de jaren tachtig op zijn Biltse buiten Vollenhoven zes dienstboden, een huisbewaarder, een tuinman met twee knechts en een jager in dienst. In zijn stal stonden vijf paarden. De bewoner van Oostbroek, de Utrechtse wethouder Royaards van den Ham moest het doen met elf dienstbaren en acht paarden. De in Utrecht wonende jonkheer Huydecoper had voor zijn Biltse buitenverblijf zeven dienstboden en drie paarden in emplooi. De Amsterdamse Van Marwijk Kooy had het in 1890 en 1892 wat minder op zijn landgoed met vijf á zes dienstbaren en drie á vier paarden, terwijl Boissevain van Jagtlust in 1892 niet meer dan vijf personen in dienst had en het zonder paarden moest stellen.

De optelsom: vier niet-Biltse families met in totaal al 32 dienstbaren. Daarnaast waren er omstreeks 1890 in De Bilt nog eens negen adellijke families die in de gemeente wél hun domicilie gekozen hadden. Dit, en de omstandigheid dat de lijst van rijkere burgers wat langer was dan de 'adellijke' lijst, wettigt de conclusie, dat er nogal wat huispersoneel in het dorp De Bilt en omgeving diende (en er uit wegtrok.)

Werkers in het bos, in de tuinen. De notabelen en aristocraten hadden omvangrijke tuinen of lieten die nieuw aanleggen. Met hulp van mensen uit het dorp. De landschapsparken van beroemde tuinarchitecten als Zocher en Springer vroegen veel onderhoud. Eijckenstein, Beerschoten, Houdringe, Jagtlust, Sandwijck, Vollenhoven, Oostbroek en het in 1890 gereedgekomen Rovérestein: er was daar altijd voldoende te doen of aan te planten. Er waren arbeidskrachten nodig, bij de vier bloem- en boomkwekers en de twee hoveniers van 1889/1890. Wat later kwam daar de kwekerij van Groenewegen bij. In 1889 telde De Bilt tien zelfstandige tuinlieden die met gehuurde knechts gewerkt zullen hebben.

Naast de tuinen waren er de in omvang groeiende Biltse bossen. Er kwam in de loop van de negentiende eeuw steeds meer bosareaal, aansluitend op de woonbebouwing. We vinden dan ook in 1889 vier zelfstandige “bosbazen”, waaronder C. Meijerink (nog steeds een bekende naam onder Biltse ondernemers). Daarnaast worden er vier jachtopziensers genoemd.

Bij de boer. Boerenknechts moeten er veel geweest zijn. In dienst bij een of meer van de veertig boeren van 1889. Echt groot waren die boerderijen doorgaans niet. Er waren in heel De Bilt half zoveel koeien als mensen en 150 trekpaarden.

Op de fabriek. Met de tot hier opgevoerde ‘soorten’ arbeiders hadden Takken en Rootjes niets te maken. Dat gold echter niet voor een andere groep: de arbeiders in de wat grotere werkplaatsen van De Bilt. Takken was immers medefirmant in een van de twee rijtuigfabrieken. Het gaat om de firma *Ingenhous, Buitenweg en co.* (die ook rijtuigen naar Indië exporteerde) en de wagenmakerij of “rijtuigfabriek” van de *Gebr. Takken & Boegborn*. Het was deze laatste fabriek en het verlies dat deze onderneming leed, die directeur Takken financieel de das omdeed. Of liever: die de bodemloze put bleek waarin Takken illegaal verkregen gemeenschapsgeld stortte.

Meer grote bedrijven waren er, met uitzondering van Groenewegens kwekerij, niet. In 1887 was de nog jonge “*N.V. De Biltse Tapijt- en Touwfabriek*” ter ziele gegaan. Waarschijnlijk had de komst van dit bedrijf geleid tot de bouw van de arbeidershuisjes op het “*Jodendom*”, bij het latere Bilthoven.

Bijverdienste. Dienstbaren en knechts: eenvoud, armoe en kleinschaligheid was voor deze “*gewone lieden van de mindere stand*” regel. Soms hielp bijverdienste het schrale huishoudbudget aan te vullen. In de raadsvergadering van 21 december 1892 werd besloten: “*De weduwe Willems krijgt f 1,50 's weeks ... voor het aanmaken van de schoolkagchels*”. Veel vrouwen zullen door bijverdienste en “*dienstjes*” het schrale huishoudbudget hebben moeten aanvullen.

3. Een klein bestaan in een onbetekend dorp: winkeliers, ambachtslieden en koetsiers

Winkeliers. Weer een stap hoger op de maatschappelijke ladder en in aanzien stond de plaatselijke middenstand. Volgens de lijst van 1889: een kapper, vier bakkers (waaronder Top!), twee kleermakers, een melkboer, twee slaggers en dertien personen die – zonder specificatie - “*winkelier*” genoemd worden. Dat was alles. Een “*winkelaanbod van de derde garnituur*”, inderdaad.

Ambachtslieden. Tot deze middenstand behoorden ook de zelfstandige ambachtslieden. Het geheel overziend was dit een groep die qua omvang alleen geschikt was voor het bedienen van de ‘dorpse’ markt. Drie wagenmakers, drie schilders (waaronder een Van Rheenen), drie smeden (waaronder een Takken), twee metselaars, een zadelmaker, een behanger ... Doorgaans kleine ondernemers met kleine opdrachten uit het dorp zelf. Er was één uitzondering: de tien timmerlieden die De Bilt telde.

In ‘onze’ periode groeide het aantal bouwactiviteiten immers, voor arm en rijk. Zoals de bouw van arbeidershuisjes aan de Akker. Meer eer kon men inleggen met zoiets prestigieus als een nieuw gemeentehuis, postkantoor of school. Deze projecten verhieven de ontwerper en uitvoerder, de Biltse timmerman Pothoven boven zijn ambachtsgenoten. Ook de bouw van het huidige huis Oostbroek in 1888 (in opdracht van de Utrechtse wethouder Royaards van den Ham), de bouw van Rovérestein en koetshuizen bij andere buitens in dezelfde tijd leverden werk op voor Biltse bouwvakkers.

Dubbel werk. Soms was de opbrengst van de winkel of het ambacht zo gering, dat men er andere dingen bij moest doen. Zoals de winkelier Withaar, die ook postbesteller was. Hij trad op als getuige in het proces tegen Takken en Rootjes en zal een degelijke kennis van het dorp gehad hebben. Gemeentebode Van Santen had naast zijn betrekking emplot als lijkbezorger.

Klandizie voor koetsiers; een nieuwe tijd nadert. De moderne tijd liet zich hier en daar al zien ten tijde van de fraude van Takken en Rootjes. Met de hygiëne was het niet best gesteld, maar in 1882 kwam er een waterleiding. Ondanks de komst van het spoor in 1863 was er voor De Bilt rond 1890 maar één echt belangrijke weg, de oude en beproefde doorgaande Utrechtscheweg. Het spoor dat langs het ver weg gelegen station voerde, zou voor het dorp pas groei brengen aan het eind van de negentiende eeuw. ⁽¹⁾ Buur- of lokaalspoorwegen maakten De Bilt toen tot een echte forensenplaats. Zover was het intussen nog niet in de dagen dat Takken en Rootjes nog op vrije voeten waren. Want ook al was er een station bij het latere Bilthoven - dat in 1895 nog gewoon station De Bilt heette - de

eerste villa's bij dat station verschenen pas omstreeks de eeuwwisseling. In 1898 werd de spoorlijn Den Dolder-Baarn gerealiseerd, gevolgd in 1901 door de lijn Bilthoven-Zeist.

In de periode 1890-1895 was dit nog toekomstmuziek. Het dorp De Bilt en de belangrijkste bebouwing lagen wel drie lange kilometers bij het station vandaan. Dat betekende echter al wel wat empoel voor de plaatselijke koetsiers, zeven in getal.

Een ander voornaam transportmiddel bleef nog steeds de schuitendienst op Utrecht over de Biltse Grift. Daarnaast reed er vanaf 1877 een paardentram via de Dorpsstraat in De Bilt naar Utrecht en richting Zeist. Deze tram gebruikte Rootjes in het begin van 'onze' periode toen hij nog in Utrecht woonde en toen hij in januari 1890 – naar hij zelf beweerde in dronken toestand – na het plaatsen van valse nummers op de obligaties huiswaarts keerde.

4. De witte boorden elite: het hart van het dorp

Als een spin in het web: plaatsbepaling van de lokale subtop. We naderen langzamerhand de bovenste sporten van de maatschappelijke ladder. (Niet de allerbovenste, want die kwam hiervoor al aan de orde bij ons verhaal over de lokale notabelen.) De sociale "*subtop*" was gevestigd in het hart van het dorp. Het bestuurlijke centrum was het gemeentehuis aan de Dorpsstraat vanouds Steenstraat. Dat was relatief nieuw, in 1884 gebouwd als gemeentehuis annex postkantoor, naar ontwerp van de al genoemde Biltse timmerman Pothoven. In dit pand was tevens een (post)directeurswoning en een veldwachterbureau met woning aanwezig. Alles zat dicht bij elkaar. In de voorgevel van het nog bestaande gebouw bevindt zich nog het toegangspoortje dat via een steegje leidt naar de voormalige veldwachterwoning die rechtsachter tegen het pand is aangebouwd. Het cachot, de voormalige burgemeesterswoning, de voormalige raadzaal, het trappenhuis met balustrade en de hal zijn nog in originele staat aanwezig.

Investeren in communicatie. Vanaf 1891 was De Bilt een telegraafkantoor rijk, gevestigd in het postkantoor. De gemeente had daarin moeten investeren. Maar niet zonder de lokale elite mee te laten dragen in de kosten. Een twaalfal aristocratische of notabele personen en lokale bedrijven wilden wel garant staan voor mogelijk verlies bij de exploitatie van dit telegraafkantoor. Onder hen vindt men de rijtuigmakerij Ingenhous, Buitenweg en co., de kwekerij van Groenewegen⁽²⁾, de jonkheren Ridder van Rappard en Pesters, de notabelen Royaards van den Ham, de heren Kluppel en Marwijk Kooy. Voor de notabelen die vaak buiten het dorp verbleven of daar niet permanent woonden alsmede voor de twee exporterende Biltse bedrijven was de telegraaf inderdaad onmisbaar.

De jeugd. Dicht in de buurt van het bestuurlijke en communicatiehart van De Bilt, vond men ook de openbare school. Die was op 1 mei 1883 feestelijk in gebruik genomen. De school was gebouwd naar een ontwerp van – inderdaad, weer - Pothoven. Het schoolgebouw, ook wel bekend als de Tuinstraatschool, omvatte toen zes lokalen en een onderwijzerswoning. De Bilt was met zijn 2800 inwoners een kinderrijk dorp. Er was één openbare school, met een hoofd en vijf onderwijzers. Daar zaten 300 leerlingen op. Verder was er een bewaarschool met ruim honderd kleuters.

De positie op de ladder en het bijbehorende salaris. Er was in het dorp een strikte hiërarchie. Bovenaan stonden de aristocraten. Daaronder kwamen de dokter, de notaris, de enkele wat grotere ondernemer, de directeur van het postkantoor, het hoofd der school, de gemeentesecretaris en de gemeenteontvanger. Zij maakten deel uit van de stemhebbende burgerij waar we al over spraken. Daaronder stonden weer de andere inwoners met een officiële functie zoals de gemeentebode en de postbesteller. En dan kwam pas het gros van de bevolking.

We kennen deze nette middenklasse en hun gediensgenen bij naam. Zoals H. Baptist, directeur van het postkantoor te de Bilt. Of het hoofd der openbare school in 1889: Van Leeuwen. We weten dat de directeur der school in 1894 1.200 gulden per jaar verdiende. Dat was wat minder dan Rootjes 'beurde' (met 1.600 gulden) maar nog steeds een groot bedrag in vergelijking met de in de raadsbesluiten genoemde Biltse onderwijzeres die zich tevreden moest stellen met 500 gulden. De hoofdonderwijzer 'scoorde' niet zoveel minder dan dokter Lette. Deze verdiende 1.000 gulden per jaar als arts en ontving daarbij nog 200 gulden als gemeentelijk verloskundige. Ook had dr. Lette vrij wonen en het gebruik van de voor zijn paard en rijtuig noodzakelijke stal. Dat was jaarlijks 450 gulden waard volgens het gemeentebestuur.

Er was ook een groot verschil in inkomen tussen de brievenbesteller-winkelier Withaar (die als brievenbesteller niet meer dan 600 gulden zal hebben verdiend) en zijn directeur Baptist. Jaloezie bij de ondergeschikten van deze lokale subtop lijkt een vanzelfsprekend gevolg van de gesignaleerde inkomens- en statusverschillen. Van Santen, de hiervoor al genoemde gemeentebode en lijkbezorger, sprak met een zekere afgunst over Rootjes' luxe leven:

"Het verschil in den toestand van Rootjes huishouding toen hij kwam en later, was zeer groot. Toen hij kwam, zat hij er sjofeltjes in; later zat hij in netjes in zijn meubelen, o.a. heeft hij een canapé en een piano aangeschaft.."

De gemeentebode en de brievenbesteller, de gemeenteveldwachter: zij hoorden zij bij de doorgaans onderdanige dienaren van elite en middenklasse. Het blijkt uit hun getuigenissen ter terechtzitting van januari 1895. Gemeentebode Van Santen verklaarde in januari 1895 over zijn optreden als loopjongen:

"Takken kwam nooit op de secretarie werken. Gef[ui]ge Van Santen] heeft verscheidene malen geld voor Rootjes van Takken gehaald; de veldwachter [Van Grevengoed] deed dat ook wel en later de zoon van Rootjes ook."

Gemeenteveldwachter Van Grevengoed bevestigde dit:

"Hij [Van Grevengoed] heeft soms geld voor Rootjes van Takken gehaald; dat ging met een gesloten briefje; of het moest strekken in mindering van het tractement, weet gef[ui]ge van Grevengoed] niet. ... de briefjes, die hij bij Takken bracht ... altijd achterbleven; hij kreeg óf geld óf een briefje mee" .

Onder ieders ogen: jarenlang bedrog. Te begrijpen hoe dicht alles - in de meest letterlijke zin - op elkaar zat, is van belang, om de aanwezigheid van de getuigen in het proces te begrijpen: postdirecteur en veldwachter: ze waren burens van de gemeentesecretarie, de plaats van Rootjes wandaden. Postbesteller en nachtwacht: ze frequenteerden hetzelfde pand en kwamen elkaar in de Dorpsstraat tegen. Er zal veel gesproken en geroddeld zijn in het kleinschalige De Bilt van de late negentiende eeuw. Dit vestigt de aandacht op een ander opvallend feit en werpt een helder licht op de - ook de door daders zelf - kennelijk onaantastbaar geachte positie van de fraudeurs. De brutaliteit van de beide daders was groot. Jarenlang moeten ze zichzelf onkwetsbaar hebben geacht.

5. De fraudeurs en hun omgeving

Rootjes. De misdadigers Rootjes en Takken behoorden tot de elite binnen de kleine fatsoenlijke middenklasse van De Bilt. Rootjes kwam 'van buiten' De Bilt. Hij had gestudeerd en diploma's behaald. Er waren onderwijzers in zijn familie. Zoals "Gef[ui]ge] J.G.Renaut, onderwijzer te Leidschendam, [die] is een aangetrouwde neef van bek[laagde] Rootjes".

Rootjes was intelligent. De officier van justitie schetste Rootjes niet zonder reden als "een schrander, listig en gesleepen man". Met die intelligentie en kennis was hij bepaald geen uitzondering onder de gemeentesecretarissen.

De gemeentesecretaris en gemeenteontvanger werden in Nederland sinds de invoering van de gemeentewet van 1851 door de gemeenteraad benoemd. Doorgaans waren gemeentesecretarissen geletterde personen. De dorpsregenten – ze werden in aflevering II al besproken - waren vaak de notabelen uit het dorp die uitsluitend op grond van godsdienst of bezit zitting hadden in het dorpsbestuur.⁽³⁾ Dit in tegenstelling tot de gemeentesecretaris die zijn functie voltijds uitoefende. Dat hoefde Rootjes in De Bilt niet alleen te doen, hij werd ter secretarie bijgestaan door de "volontairs" (onbetaalde stagiairs) als Van Nahuijs en Van Woerden, getuigen tijdens zijn proces. Verder werd Rootjes, zoals hierna aan de orde komt, door zijn eigen zoon, op gemeentekosten, geassisteerd.

Het aanzien en gewicht van de gemeentesecretaris in kleinere dorpen ten plattelande werd in 1858 ook beschreven door de Maartensdijkse gemeentesecretaris H.C. Wagenaar. Deze toonde aan, dat het secretarisambt

"ook ten platten lande gewichtig en kennisvorderend is ... de plattelands-Secretaris moet alles wat in de steden door verschillende personen wordt verrigt, persoonlijk theoretisch en praktisch kennen en

handelen" (uit: Cox, Van den Bosch, Figuee en De Wildt, "En bracht de schare tot kalmte" (Den Haag 1997, pg. 30/1.)

Rootjes verkeerde in ieder geval in een enigszins geciviliseerde huiselijke omgeving. Het al genoemde bezit van een piano en een canapé, en de aanschaf van een schrijfflessenaar wijzen daarop. Het waren artikelen die in het Biltse buurt "*Het Jodendom*" niet voorgekomen zullen zijn.

Beschaving had Rootjes echter zeker niet als het ging om drankgebruik. Meermalen is in de getuigenissen tijdens de rechtszitting van januari 1895 sprake van Rootjes' dronkenschap en zijn liefde voor cognac (een kwaliteit gedistilleerd die in de eenvoudige woningen aan de Akker niet genuttigd zal zijn.) Rootjes verklaart meerdere malen zonder schroom, dronken te zijn geweest.

Beschaving had Rootjes evenmin ter zake van het zich toe-eigenen van gemeenschapsgeld. Het is buiten twijfel: Rootjes leefde op te grote voet. Medebeklaagde Takken beweerde

"dat Rootjes reeds van af zijn komst in 1879 geld van hem [de gemeenteontvanger] heeft geleend, wel een f10.000 bij elkaar. Daardoor kwam hij geld in zijn kas tekort, wat hij op aanraden van Rootjes door in de kas te knoeien heeft bedekt." [Nadien ging het geld lenen dan Rootjes door:] *"dat Takken ... verklaard heeft, dat Rootjes, door altijd geld bij hem te leenen, duizenden van hem genoten heeft, wat kon worden bewezen door briefjes, waarvan hem een aantal door Takken zijn ter hand gesteld en die hij aan den rechter-commissaris heeft overgegeven."*

Toch had Rootjes een fors inkomen, meer dan bijvoorbeeld de arts dr. Lette ontving, meer ook dan het schoolhoofd aan salaris ontving: *"De som van alles wat Rootjes per jaar heeft genooten, is gemiddeld f 1.600."* Dit salaris zou meer dan voldoende hebben moeten zijn voor een man met Rootjes' status. Ook voor een gemeentesecretaris met een groot gezin. In hedendaagse termen zou men zijn reguliere salaris immers op twee maal modaal mogen stellen.

Rootjes bleef echter tot het laatst toe, onbeschaamd, vermeerdering van zijn gezinsinkomen nastreven. In de notulen van de gemeenteraadsvergadering van 14 augustus 1893 lezen we hoe hij 100 gulden opslag krijgt. Loco-burgemeester Van Boetzelaer was het daarmee eens. Per 13 november 1893 draaiden Gedeputeerde Staten van de provincie Utrecht dit besluit van de raad terug. Curieuze omstandigheid is, dat Van Boetzelaer lid was van van de Utrechtse Provinciale Staten. Wat zou men in de wandelgangen van het Paushuis over de grote coulance met de Biltse secretaris van het statenlid annex wethouder/loco-burgemeester Van Boetzelaer hebben gezegd?

Bij deze tegenvaller moet Rootjes gedacht hebben: *"daarom niet getreurd"*. Op 26 januari 1894 besloot de Biltse gemeenteraad immers dat Rootjes' zoon, Jacob Johan Rootjes, met terugwerkende kracht vanaf 1 januari 1894 als klerk ter secretarie moest worden aangesteld. Het salaris voor deze nog zeer jonge gemeenteambtenaar was 200 gulden per jaar. Het werpt op hiervoor al genoemde verzoek van Rootjes om extra personeel vanwege de grote werkdruk op de Biltse secretarie in een merkwaardig licht. Even schril echter is het licht dat op het Biltse college van B&W valt. Op deze dubieuze wijze werkte dit mee aan vermeerdering van Rootjes' gezinsinkomen. Het is niet de eerste keer dat het Biltse gemeentebestuur trekken vertoonde *"ons-kent-ons-club"*.

Dirk Takken. In deze *"ons-kent-ons-omgeving"* atmosfeer werkte ook Dirk Takken. De gemeenteontvanger had een heel andere achtergrond en karakter dan Rootjes. Hij kwam uit een geslacht van dorpssmeden. Hij was in mei 1849 te De Bilt geboren. Takken was 45 jaar toen hij in Utrecht terechtstond voor verduistering, vervalsing en ambtsmisbruik. Na het uitzitten van zijn straf zou hij nog bijna een kwart eeuw in De Bilt wonen om in 1923 op 74-jarige leeftijd te overlijden.

Takken lijkt het slachtoffer van de veel sluwere Rootjes te zijn geworden. Hij was ondernemer en ambtenaar beide. Hij vertoefde weinig op het gemeentehuis; zijn kantoor daar was precies één ochtend in de week open voor het publiek. De meeste aandacht zal Takken aan zijn rijtuigfabriek gegeven hebben. Met moeite hield hij als ondernemer het hoofd boven water. Het slapende College van B&W en de malafide gemeentesecretaris boden de gelegenheid die de dief maakte. Zo kon Takken zijn dubbele baan benutten om zijn gebrek aan bedrijfsfinanciën met gemeentelijke middelen op te heffen. Het baatte hem niet. Zijn rijtuigmakerij zou in 1894/1895 failliet gaan. Tot dat moment was ook Takken als gemeenteambtenaar, Bilts werkgever en ondernemer een man van gewicht in de Biltse gemeenschap.

Om zijn bedrijf draaiende te houden, had Takken zijn toevlucht moeten nemen tot meer laag-bij-de-gronds bedrog. De volgende citaten laten zien hoe Takken zijn eigen (aangetrouwde) familie in de jaren 1888-1890 ophichtte.

Get[ui]ge W. van der Muelen, notaris te Driebergen, geeft inlichting over de vereffening van den boedel van C. Boeschoten, in 1888 overleden. Het geld, dat daaruit toekwam aan den minderjarigen W. Boeschoten, nl. f 2.500, is uitbetaald aan bek[laagde] Takken, zwager van Boeschoten. De verrekening is in Maart 1890 afgelopen. ... Get[ui]ge H. Veldhuizen, te Driebergen, legt verklaring af omtrent het beheer van hetgeen uit de nalatenschap van den overleden Boeschoten toekwam aan den minderjarigen W. Boeschoten. Takken voerde met getuige dat beheer. Er zijn eerst buitenlandsche effecten voor dat geld, f 2.500, gekocht, later zijn die op raad van Takken verkocht, die aanried liever obligatiën gemeenteschuld te nemen, omdat dit zoveel sekuurder was. Takken heeft er toen obligatiën de Bilt voor in de plaats gegeven; hij heeft de rente geregeld betaald, maar na zijn gevangenneming zijn de stukken als valsch door den rechercheur van Doorn in beslag genomen. Bek[laagde]. Takken erkent de juistheid van hetgeen door deze getuige is verklaard. De president constateert, dat daardoor Willem Boeschoten zijn geld kwijt is. Get[ui]ge Van der Muelen verklaart nog, dat Takken's vrouw f 2.900 uit de nalatenschap van Boeschoten heeft ontvangen. Bek[laagde Takken] erkent dat. Dat geld is gegaan in de wagenmakerij, en dat van Willem Boeschoten eveneens. V[raag]. Daar hadt gij toch geen bevoegdheid toe. A[ntwoord]. Neen, dat had ik niet."

De karakterzwakte van Takken bleek ook uit zijn voortdurend met de beschuldigende vinger wijzen naar Rootjes ... Wellicht had hij daarin echter wel gelijk. Rootjes kwam immers zonder meer als de sterkste van de twee fraudeurs naar voren in de rechtbankverslagen van januari 1895. Hij kwam over als de aanstichter die anderen het werk liet doen. Het spel dat Rootjes speelde is wellicht mee de oorzaak voor het aanzienlijke verschil in strafmaat dat de rechter uitsprak in zijn vonnis: Takken ging voor vier jaar achter de tralies, Rootjes 'maar' voor twee. Een zwaardere straf was echter het verlies aan status en aanzien dat de fraudeurs leden in de Biltse gemeenschap. We komen Rootjes daar niet meer tegen. Takken wel, maar zijn familie had dan ook overduidelijk Biltse wortels.

6. Raffinement: de vervalsingen en de gedupeerden

De vervalsingen. Opvallend is het raffinement waarmee beide daders opereren als ze waardepapieren vervalsen. In feite werden door hen twee soorten gemeentelijke obligaties vervalst. De eerste vervalsingen waren de bij drukkerij Samson te Alphen aan den Rijn bestelde obligaties van een gemeentelijke Biltse lening uit 1882 van 23.000 gulden. De tweede vervalsing is die van obligaties van de Biltse gemeentelijke lening van 1890, tot twee keer toe ook bij Samson gedrukt. Een derde portie werd geproduceerd door de boekdrukkers Nauta te Velzen en Nobels te Haarlem. Deze papieren werden overigens pas echte vervalsingen op het moment dat zij werden genummerd en werden voorzien van stempels, handtekeningen en namen.

Hoewel Rootjes ten stelligste ontkent opdrachten te hebben gegeven tot het drukken van valse gemeentelijke obligaties en de schuld bij Takken legt, verklaart de drukker Samson uit Alphen aan den Rijn over de tweede vervalsing:

"(De obligaties) zijn afgeleverd op naam van de gemeente en per post gezonden aan den gemeentesecretaris. Naderhand is verzocht ze niet op naam van de gemeente te boeken, maar van den gemeenteontvanger."

Hieruit blijkt een geraffineerd voorwenden van geloofwaardigheid, door te suggereren dat het om een officiële gemeentelijke opdracht gaat. Rootjes lijkt zoals we al zeiden de aanstichter. Zeker ook gelet op de wijze waarop hij de gemeenteontvanger jarenlang dubieuze voorschotten op zijn salaris ontfutselt. Inderdaad licht Takken zijn familie op met vervalsingen van obligaties van de eerste lening. Daar staat tegenover, dat de originele voorbeelden van de vervalste obligaties uit een kast op Rootjes' secretarie genomen zijn. Dat kan niet zonder medeweten van de secretaris geschied zijn. Rootjes verdediging is dan ook op zijn minst lamelendig in zijn voorgewende onnozelheid: "[de door Takken uit de secretariekast genomen voorbeelden] waren stukken van geen waarde, die Takken voor zijn vrouw wilde gebruiken."

Het was Takken die meermalen erkende valse namen op de obligaties te hebben gezet, stukken te hebben genummerd en het stempel van de burgemeester te hebben gebruikt. Dit stempel berustte

echter bij formeel Rootjes. Even lamelendig als hiervoor is Rootjes' verweer op de vaststelling dat zijn handschrift voorkomt op de valse obligaties:

“Bek[aa]gde] Rootjes blijft bij zijn bewering, dat hij dronken moet geweest zijn en dat de cijfers gezet zijn niet met de pen, waarmee hij gewoon was te schrijven. De [handschrift]deskundige verklaart met volkomen zekerheid, dat dezelfde lettervormen en ook dezelfde afwijkingen van de letters voorkomen op de obligaties en op het stuk van vergelijking.”

Al met al is buiten kijf, dat beide heren, zonder twijfel voor het grootste deel 'gezamenlijk en in vereniging', een doortrapte oplichterij hebben opgezet en uitgevoerd. Jarenlang brachten zij bovendien onontdekt door hen gemaakte vervalsingen in omloop. Wie waren degenen die zich lieten bedriegen?

De slachtoffers: de gemeente en Utrechts financiële élite

De slachtoffers 1. Het voornaamste slachtoffer was de gemeente. Het aanzien en de betrouwbaarheid van de plaatselijke overheid hadden ernstige schade geleden. De kas van de gemeente ook. Het door de vervalsingen verkregen geld werd gebruikt om het aanzienlijke geknoei met de gemeentekas te bedekken. En dat er fors geknoeid was met die gemeentekas bleek alleen al uit de forse en niet geautoriseerde betalingen die Rootjes van Takken ontving (minimaal in totaal 10.000 gulden.) Dat Van Boetzelaer in 1894 de schade voor de gemeente op een kleine 2.800 gulden bepaalde, zegt alleen iets over het jaar waar hij de kas voor opmaakte. De jaren daarvoor had hij in goed vertrouwen nauwelijks tot niet gecontroleerd. Takken merkte ter zitting op, dat Rootjes de illegale aanvullingen op zijn salaris (vanaf de vroege jaren tachtig!) al lang niet meer terug betaalde. Hoeveel Takken uit de gemeentekas doorsluisde naar zijn bedrijf is niet bekend of na te gaan. Ook hier zal niet om kleine bedragen zijn gegaan.

De slachtoffers 2. De andere slachtoffers waren de financiers die de valse obligaties in onderpand namen voor contact geld. Wij kwamen tot een niet terug betaald bedrag aan door Takken van hen ontvangen geld van ruim 19.000 gulden. Dit bedrag was op onderpand van valse obligaties geleend van diverse financiers en instellingen. Tellen we daar de schade die de gemeente in 1894 vaststelde, en de 2500 gulden waarvoor Takkens familielid Boeschoten werd opgelicht bij, dan is de minimale schade bijna 25.000 gulden. We noemden dit bedrag al eerder. Daarbij stellen we uitdrukkelijk vast, dat de Rootjes' salarismalversaties daarin niet meegenomen zijn.

We kennen de financiers en bankinstellingen bij naam. We noemen de belangrijkste. Justus van Maurik leende Takken 900 gulden. Mogelijk hebben we hier te maken met de bekende sigarenfabrikant en literator. De financiers Zellerhof en Van Schooneveld verloren respectievelijk 2.500 en 6.000 gulden, de Utrechtse “*Landbouwbank*” 1.800 gulden.

Ook grote financiële instellingen werden bij de neus genomen door het duo Takken-Rootjes. De “*Stichtse Bank*” was zo'n instelling. Deze bank was zeer nauw gelieerd aan de “*Twentsche Bankvereeniging*” van de rijke Twentse textielondernemer Blijdenstein. Deze laatste onderneming was een voorloper van de ABN. Blijdensteins financiële ondernemingen waren meer handelskantoren dan eigenlijke banken. Een van de hoofdbezigheden was verlening van voorschotten op effectenonderpanden en op consignaties, commissiezaken in effecten en het in consignatie nemen van goederen. Blijdenstein trad ook op als tussenpersoon bij leningen van de gemeente De Bilt. Mogelijk heeft het duo zich achter deze relatie verscholen om de “*Stichtse Bank*” uiteindelijk 1.300 gulden afhandig te maken.

Een andere grote financiële instelling was de onderneming van de bekende Amsterdamse advocaat, kassier en commissionair in effecten Floris Adriaan van Hall, eigenaar van de de firma Van Schermbeek en Van Hall (die ook als administratiekantoor fungeerde.). Van zijn peetoom F.A. van Hall, de staatsman, had hij veel geërfd; hij moet enkele malen miljonair zijn geweest. Op de wijze waarop hij zijn geld besteedde en in het algemeen zijn leven leidde had zijn familie veel kritiek. Dat weerhield hem er niet van zijn gang te gaan, en hij leek er een genoegen in te scheppen zijn verwanten en anderen door zijn optreden te choqueren. Het verlies van 6.100 gulden aan het duo Takken-Rootjes heeft de familie mogelijk ook geschokt.⁽⁴⁾

Tot slot

“Al is de leugen nog zo snel, de waarheid achterhaald hem wel.” Dat zou het motto kunnen zijn bij de hiervoor beschreven Biltse affaire. Die waarheid was voor allen schokkend, ook aristocraten als burgemeester De With of voor grote financiers als Van Hall. Maar behalve deze “*waarheid*” hoop ik nog een andere waarheid, of liever werkelijkheid, getoond te hebben: die van het leven in laat negentiende eeuws De Bilt. Want de affaire Takken-Rootjes kan uitstekend als spiegel van de dorpse samenleving van De Bilt beschouwd worden. En wie van de verhoudingen binnen “ons dorp” toen kennis neemt, ziet geen zachte spiegeling.

Bilthoven/Maartensdijk, zomer 2005.

Voetnoten

1. De geschiedenis van het Biltse station loopt vanaf 20 augustus 1863, toen de spoorlijn Utrecht – Amersfoort in gebruik werd genomen en bij de kruising van de spoorlijn met de Soestdijkseweg een station werd geplaatst. Aanvankelijk had de Nederlandse Centraal Spoorwegmaatschappij niet het plan gehad om een station op deze plek te plaatsen. Jonkheer Van den Bosch, de toenmalige bewoner van Jagtlust (het huidige gemeentehuis), sloot echter een overeenkomst met de spoorwegmaatschappij. Hij zou kosteloos de grond afstaan voor het station, een deel van de kosten betalen en bovendien zijn aandelenkapitaal in de maatschappij vergroten, wanneer de trein tweemaal per dag in beide richtingen een stop zou maken in de gemeente.)
2. (De Amsterdammer Johannes Barend Groenewegen kwam eind negentiende eeuw via Zeist naar De Bilt. Zijn eerste boomkwekerij in de gemeente De Bilt was te vinden tussen de Soestdijkseweg Zuid, de Groenekanseweg, de Eerste Brandenburgerweg en de Antonie van Leeuwenhoeklaan. De firma Groenewegen en Zoon had niet alleen kwekerijen. Men hield zich ook bezig met de aanleg van tuinen, buitenplaatsen en boomgaarden. J.B. Groenewegen zette eind 19^e eeuw ook Blass & Groenewegen op poten. Blass was zijn schoonvader, die financiële hulp verbond met het verzoek zijn naam in de firmanaam op te nemen. Blass & Groenewegen maakte zich kenbaar als “Magazijnen van Tuinbouwwerktuigen en Benodigdheden”.)
3. De notabelen bezetten daarnaast vele eervolle functies in kerk en samenleving. Ook in De Bilt. Jochem Floor (veehouder), raadslid, was in 1889 kerovoogd van de Hervormde Kerk, terwijl burgemeester De With, de wethouders Van Boetzelaer, Steengracht en raadslid Twiss worden opgevoerd als “*notabelen*” van deze Biltse kerk. Twiss was daarnaast ook president van het Biltse “*Ziekenfonds*” terwijl Van Boetzelaer, naast zijn wethouderschap en lidmaatschap van Provinciale Staten ook watergraaf van het waterschap “*De Biltse en Zeister Griff*” was. Tenslotte waren Van Boetzelaer en Steengracht respectievelijk president en penningmeester van de “*Algemeene Armen Commissie*”.
4. Van Hall (1838-1829) was een opmerkelijk personage. Deze heer van Hei- en Boeicop kwam als student op voor humanere ontgroening, was later eigenaar van het Amsterdamse Paleis voor Volksvlucht, steunde de opkomende arbeidersbeweging en de negentiende eeuwse strijd voor persvrijheid.

Bronnen: Gebruikt werden voor het onderzoek voor dit artikel: de in de vorige artikelen gegeven bronnen, en:

1. *Naamwijzer van het Gemeentebestuur, Gemeente- en Particuliere Instellingen, Maatschappijen, enz. te De Bilt.* (1889);
2. register processen-verbaal (nr. 384 gemeentearchief De Bilt);
3. *uitgaande stukken gemeente De Bilt* (nr. 38 idem);
4. *besluiten van de gemeenteraad van De Bilt* (nr. 48 gemeente-archief De Bilt);
5. *notulen gemeenteraad van De Bilt 1889-1894* (gemeente-archief De Bilt);
6. *staten van onderzoek wegens gehouden wordende dienstboden en paarden in de gemeente De Bilt door schatplichtigen hun domicilie houdend te ...* [Utrecht en Amsterdam] *volgens resolutie van 11 Junij 1833 No. 145.* [Jaren 1890 en 1892.] (Gemeente-archief De Bilt.);
7. Sonja Broekhoven en Sonja Barends, *De Bilt. Geschiedenis en architectuur.* (Zeist, 1995.)